ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гуйван П.Д.,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу

УДК 347.2/3

НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ОТРИМАННЯ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС КУПІВЛІ МАЙНА У НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА

Суспільна значимість права, яке тривалий час не використовується з огляду на небажання чи неможливість реалізації вірителем своїх повноважень, та, навпаки, тривале користування боржником майном, всупереч закону та чужому праву, здавна привертали увагу дослідників. Вони розуміли, що фактор часу не може не враховуватися під час побудови відповідного юридичного механізму. Втім, у різні історичні періоди правозгашувальне та правовстановлююче значення темпоральних матеріально-правових інститутів та їхня взаємопов'язаність мали далеко не однозначні фахові та нормативні інтерпретації. У різні історичні періоди правозгашувальне та правовстановлююче значення темпоральних матеріально-правових інститутів та їхня взаємопов'язаність мали далеко не однозначні фахові та нормативні інтерпретації. Отже, це питання має бути досліджене більш детально з урахуванням деяких аспектів його поступального розвитку.

Актуальність цього дослідження визначається необхідністю всебічного вивчення питань набуття права власності на чуже майно за давністю володіння ним. Суттєвий внесок у теоретичне розроблення зазначеної проблематики внесли такі науковці, як Г.Ф. Шершенєвич, Д.І. Мейєр, А.К. Бутовський, П.В. Попович, К.І. Скловський, Г.А. Гаджиєв, В.А. Рахмілович, О.М. Латиєв, Д.О. Тузов, А.І. Авласевич, В.І. Цікало, В.П. Маковій тощо. Тим не менше, питання залишається вельми актуальним, позаяк чинне законодавство часто не дає чіткої відповіді на запити реальної практики. У національній юридичній науці інститут набувальної давності все ще невичерпно розроблений. Скажімо, спірним є питання про зміст суб'єктивного права давнісного володільця упродовж набувального строку, зокрема щодо його захисту у разі відібрання у нього речі. У праці буде досліджено питання правового обґрунтування набувальної давності, захисту давнісного володільця, відносин власника з особою, що володіє майном для давності.

Сучасне українське цивільне законодавство йде шляхом визнання права власності за незаконними володільцями після спливу певного строку. Утім, наявний український правовий інструментарій дає змогу в подальшому повернути до майнового обігу навіть річ, набуту недобросовісно, наприклад шляхом подальшого її отримання добросовісним суб'єктом. Відновлення механізму застосування набувальної давності було викликане потребами удосконалення правового регулювання наявних матеріальних взаємодій у майновому обороті, таким чином, він позитивно оцінюється більшістю дослідників [1, с. 58; 2, с. 159–170]. У чинній редакції українського цивільного права цей інститут дещо відрізняється за змістом від юридичних конструкцій, що забезпечували досягнення такого ж результату у минулих кодифікаціях. Неважко помітити, що правова структура коментованого правового механізму доволі складна, особа може отримати право власності на чужу річ лише за наявності усіх чинників, що входять до його складу та мають юридичне значення. Право власності за давності набуває особа, що заволоділа майном у встановленому порядку і продовжує далі відкрито та безперервно володіти ним протягом визначених строків.

Однією з підстав початку перебігу набувальної давності є добросовісне заволодіння чужою річчю. Цей варіант найбільш узгоджується з класичним розумінням набувального давнісного механізму. Таким чином, не викликає сумнівів теорія про те, що **добросовісність** є однією з важливих умов давнісного володіння чужим майном. Що ж таке добросовісність у такому сенсі? За визначенням Російського Сенату, володіння визнається добросовісним, коли володілець не має усвідомлення неправомірності свого володіння [3, с. 1139]. Таке визначення терміна дається і в окремих працях сучасної цивілістики [4, с. 485]. З цього слідує, що протягом усього давнісного строку нетитульний окупант має перебувати у стані невідання стосовно порушених його володінням прав іншої особи, якій належить це майно. Дозволимо собі поставити під сумнів дану теоретичну побудову. І ось чому. Володілець, скажімо, чужого нерухомого майна аж ніяк не може залишатися добросовісним протягом усього набувального строку. Адже право власності за набувальною давністю на нерухоме майно набувається за рішенням суду. У свою чергу, звернутися до суду з відповідною заявою може лише особа, яка знає, що вона не є власником, тобто за наведеним вище визначенням – володілець недобросовісний.

Тож, українське законодавство закріплює правило, коли визначальне значення надається не добросовісному володінню, а добросовісній окупації речі. А та обставина, що набувач дізнався про відсутність повноважень у відчужувача після отримання майна, не впливає на його права стосовно речі [5, с. 33; 6, с. 119], добросовісність заволодіння полягає в усвідомленні правомірності свого волевиявлення суб'єктом у момент набуття певного майна у володіння [7, с. 7].

Варто зазначити, що особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і подовжує давнісне володіння, не отримує права власності, поки цей строк не спливе. У такому разі вона набула можливості утримувати річ не тому, що має відповідне право, а незважаючи на його відсутність [8, с. 273]. Крім того, як правильно вказує К.І. Скловський, добра совість у речових відносинах є чинником, притаманним виключно тій особі, котра протистоїть праву. Дійсно, абсолютно недоцільним та зайвим виглядає доведення наявності доброї волі у носія суб'єктивного права, наприклад, у кредитора за зобов'язанням чи власника. Встановлення та доведення цього факту жодним чином не вплине на правову ситуацію [9, с. 60]. На практиці суб'єктові права немає потреби спиратися на свою bona fides, зокрема її доводити чи навіть презумувати, бо особі, котра йому протистоїть, треба оспорювати саме суб'єктивне право. Отже, тільки тоді, коли добра совість протиставлена праву, вона набуває безпосереднє юридичне значення, зокрема як умова набуття та захисту права [10, с. 84–85].

Добросовісність володіння чужою річчю є внутрішнім показником усвідомлення певного майнового стану самим суб'єктом. Вважаючи себе законним набувачем речі, пізнаючи соціальну цінність власної особистості, він одночасно визнає автономію контрагента, виявляє повагу до нього. І якраз таким чином цей суб'єкт забезпечує міцність створеного ним матеріального зв'язку. Отже, поняття «добросовісність», є, власне, виявом конформності щодо принципів справедливості, усвідомлених та сприйнятих особою на рівні індивідуальних ціннісних орієнтацій [11, с. 96–97].

Низка авторитетних вчених-цивілістів протиставляє правовий механізм отримання власності через сплив строку давнісного володіння іншому способові набуття цього права – добросовісному придбанню речі від неповноважного традента. Так, окремі з них вказують, що добросовісний набувач за відмови власникові у віндикаційному домаганні здатен отримати право власності тільки за давністю володіння, іншого способу не передбачено чинним законодавством [12]. Інакше кажучи, добросовісна особа, що отримала захист від віндикації, продовжує володіти без титулу, незаконно і, аби стати власником, потребує набувальної давності [13, с. 69–70]. Інші дослідники більш толерантно оцінюють правовий механізм набуття власності в момент добросовісного отримання речі від неповноважного продавця, але при цьому вони також задіюють інститут давності набувальної, надаючи їй нульової тривалості (моментальна набувальна давність) [14, с. 138].

Ми вважаємо такі підходи не зовсім виваженими. Насправді, з урахуванням масиву доктринальних досліджень питання можемо дійти обґрунтованого висновку про різну юридичну сутність набуття права власності добросовісним набувачем від неповноважного відчужувача та в режимі набувальної давності. Попри те, що досягається, принаймні, зовнішньо, однаковий результат, задіюються відмінні правові та соціальні стрижні. Давність як основа подальшої власності реалізує мовчазне погодження попереднього носія права на уступку іншій особі [15, с. 27–32], це відбувається за згоди власника або без такої, але його пасивність протягом встановленого законом періоду вільно чи невільно має юридичне значення. Натомість, за наявності обставин, вказаних у ч. 1 ст. 388 ЦКУ, можливість особи, що втратила річ, повернути її припиняється якраз не з огляду на тривале користування іншим суб'єктом, а саме у зв'язку з набуттям останнім права власності. І хай би як не тлумачили окремі дослідники цю ситуацію, нині застосування правила ст. 330 ЦКУ має бути однозначним: добросовісний набувач майна від неповноважного відчужувача стає його власником саме в момент передачі речі. Bona fides тут має вирішальне значення: сторона, уклавши договір з особою, котра має лише видимість правомочності, захищена не тому, що їй передалося відповідне право, а всупереч йому [8, с. 273].

Сенс та значення придбання права власності за давністю володіння полягає у тому, що власник втратив інтерес до права і не вимагає його здійснення [16, с. 125]. У разі ж добросовісного набуття особа, що продовжує вважати себе власником, всіляко намагається повернути річ, але закон їй такої можливості не надає. Тож між двома вказаними явищами – набуттям власності за давністю володіння та добросовісним набуттям речі від неповноважного відчужувача – є принципова різниця [17, с. 325–326]. Варто визнати цілком правильним твердження В.А. Рахміловича: набувальна давність застосовується, зокрема, у тих випадках, коли річ могла бути витребувана у добросовісного набувача, коли ж майно не може бути витребуване, немає місця для набувальної давності [18, с. 127–128].

І з урахуванням цього сфера застосування набувальної давності для добросовісних набувачів насправді значно звужується: за чинним українським законодавством, такі суб'єкти стануть власниками утримуваного майна тільки за наявності складного фактичного складу: 1) річ отримана безоплатно або вона свого часу вибула від власника з дефектом волі останнього; 2) власник протягом позовної давності не витребував річ із добросовісного незаконного володіння. Отже, саме звуженим застосуванням давнісного набувного інституту до добросовісних набувачів певною мірою пояснюється розширення кола осіб, що можуть отримати власність за давністю володіння, суб'єктами, які не повернули май-

но після закінчення строку договору[1]. Зокрема, на можливість набуття власності за давністю особами, що втратили законну підставу для володіння річчю (заставодержателя, зберігача тощо), вказував свого часу Г.Ф. Шершеневич [19, с. 188–189]. Однак правовий режим набуття власності останніми та добросовісними особами не є тотожним. Різниця не тільки у тривалості належного давнісного володіння нерухомим майном (для добросовісних набувачів цей період становить 10 років, тоді як для володільців, що продовжують утримувати чуже майно після спливу договору, – 15 років). Істотно відрізняється й порядок обчислення набувальної давності. У першому випадку вона починається від терміну заволодіння, а у другому – після закінчення позовної давності.

При цьому в літературі досі триває давня жвава дискусія стосовно необхідності розмежування таких чинників, як добра совість набувача майна, для відносин щодо набуття власності в момент отримання речі від неповноважного традента та за набувальною давністю. Одні дослідники відзначають їхню відмінну правову природу з огляду на різну мету юридичних механізмів обмеження віндикації та набувальної давності [20, с. 187–189]. Зазначається, що набувальна давність має поширюватися лише на тих добросовісних володільців, в яких на момент надходження речі не могло виникнути право власності [21, с. 199]. Такий підхід значною мірою ґрунтується на засадах Німецького цивільного укладення (пар. 937) та положеннях російського цивільного законодавства, що з них походять, згідно з якими однією для підстав заперечення проти віндикації (а значить, і для можливого набуття права власності під час отримання майна від неповноважного продавця) є добра совість набувача на час такої передачі. Натомість, за цією теорією, давнісний володілець повинен мати bona fides не тільки на момент окупації речі, а й протягом часу володіння (п. 1 ст. 234 ЦК РФ). Інші вчені, навпаки, наголошують на фактичній тотожності статусу добросовісної особи в обох цих ситуаціях, заявляючи про дефектність та невідповідність стану фактичних відносин згаданої ст. 234 [6, с. 119]. Ми підтримуємо останню позицію, і не лише тому, що український закон її дотримується. Вона більш повно відповідає реальній сутності відповідних матеріальних взаємин.

З огляду на проведене у цій праці дослідження, можемо дійти певних висновків. Норми про набувальну давність потребують додаткового всебічного та глибокого аналізу й адаптації до конкретних ситуацій в матеріальному обороті. Як одна з підстав набуття права власності на майно, набувальна давність нерозривно пов'язана з суміжними правовими інститутами, такими як право на фактичне володіння, захист такого володіння. Тож мусимо на законодавчому рівні вирішити питання про запровадження посесорного володільницького захисту. Крім того, коментоване положення абз. 2 ч. 3 ст. 344 ЦКУ має бути поширене і на випадки добросовісного давнісного володіння (вважаємо нинішню конструкцію цієї норми, коли відповідний позовний захист не стосується добросовісних набувачів, прикрою технічною помилкою законодавця).

Проведений у праці аналіз також дає можливість зазначати про продовження перебігу набувальної давності і після того, як добросовісний набувач майна дізнається про неправомірність свого володіння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав. Конспекти лекцій зі спецкурсу / В.В. Луць. – Львів: ЛДУ, 1993. – 60 с.
2. Черепахин Б.Б. Приобретение права собственности по давности владения / Труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2001. – С. 151–170.
3. Решение гражданского кассационного Сената 1872 г. № 470, 1878 г. № 176, 1869 г. № 315 / Левитский М.А. К вопросу о давности // Вестник права и нотариата. – 1910. – № 38. – С. 1139–1140.
4. Цивільне право України [Текст] / За ред О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – Книга І. – 720 с.
5. Белов В. Добросовестность, разумность, справедливость как принципы гражданского права / В. Белов // Законодательство. – 1998. – № 8. – С. 20–54.
6. Скловский К.И. Отношения собственника с незаконным владельцем и приобретательная давность / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2001. – № 5. – С. 116–119.
7. Маковій В.П. Набувальна давність у цивільному праві : автореф. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.П. Маковій. – Харків, 2007. – 19 с.
8. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права / Л. Эннекцерус ; Пер с нем. ; под ред. И.Б. Новицкого. – М.: Иностранная литература, 1950. – Т. 1, полутом 1. – 483 с.
9. Скловский К. Механизм перехода права и последствия цессии / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2002. – № 2. – С. 60–67.
10. Скловский К.И. Применение норм о доброй совести в гражданском праве России / К.И. Скловский // Хозяйство и право. – 2002. – № 9. – С. 79–94.
11. Дождев Д.В. Добросовестность (bona fides) как правовой принцип / Д.В. Дождев // Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: Едиториал УРСС, 2000. – С. 96–128.
12. Авласевич А.И. Проблемы приобретения права собственности от неуправомоченного отчуждателя, владения и владельческой защитыю [Текст] / А.И. Авласевич/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ibil.ru/index.php?type=review&area=1&p=articles&id=708
13. Аксюк И.В. Добросовестность приобретения как основание как основание возникнговения права собственности на недвижимость / И.В. Аксюк // Журнал российского права. – 2007. – № 3. – С. 67–72.
14. Морандьер Жулио де ла. Гражданское право Франции / Ж. Морандьер ; Пер. с фр. Е.А. Флейшиц. – Т. 2. – М., 1960. – 728 с.
15. Попович П.В. Приобретательная давность по русскому и остзейскому гражданскому праву равно по проекту гражданского уложения / П.В. Попович. – Варшава: Тип. Варш. учеб. округа, 1913. – 252 с.

[1] В літературі таких суб'єктів часто ототожнюють із недобросовісними за володільцями (Див., наприклад, [25, с. 48], хоча ми таку точку зору не поділяємо.

16. Бубнов М.Ю. Приобретательная давность как основание приобретения права собственности : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.0 / М.Ю. Бубнов. – Рязань, 2003. – 174 с.

17. Цивільне право України [Текст] / За ред. І.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Т. 1. – К.: ЮрінкомІнтер, 2004. – 480 с.

18. Рахмилович В.А. О праве собственности на вещь, отчужденную неуправомоченным лицом добросовестному приобретателю (к вопросу о приобретении права от неуправомоченного лица) / В.А. Рахмилович // Проблемы современного гражданского права. Сборник статей / Отв. ред. В.Н. Литовкин, В.А. Рахмилович. – М.: Городец, 2000. – С. 126–144.

19. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Фирма Спарк, 1995. – 556 с.

20. Масевич М.Г. Основания приобретения права собственности на бесхозяйные вещи / М.Г. Масевич // Проблемы современного гражданского права. Сборник статей / Отв. ред. В.Н. Литовкин, В.А. Рахмилович. – М.: Городец, 2000. – С. 182–189.

21. Толстой Ю.К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю.К. Толстой – Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. – 220 с.

Гуйван П.Д. НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА НАБУВАЛЬНОЮ ДАВНІСТЮ ТА ЙОГО ВІДМІННІСТЬ ВІД ОТРИМАННЯ ВЛАСНОСТІ ПРИ КУПІВЛІ МАЙНА У НЕПОВНОВАЖНОГО ВІДЧУЖУВАЧА

У праці проведено дослідження сутності та змісту матеріального права на володіння чужим майном упродовж перебігу набувальної давності. Проведено порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства у цій сфері правового регулювання. Вивчено структуру правового механізму та зміст чинників, що визначають продуктивність цього інституту. Визначені відмінності у правовому регулюванні набуття власності за давністю володіння та отриманням права власності внаслідок купівлі майна у неповноважного відчужувача. Надані пропозиції стосовно коригування доктринальних та законодавчих підходів у коментованій сфері.

Ключові слова: набувальна давність, добросовісність заволодіння майном.

Гуйван П.Д. ПРИОБРЕТЕНИЕ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ ПО ПРИОБРЕТАТЕЛЬНОЙ ДАВНОСТИ И ЕГО ОТЛИЧИЕ ОТ ПОЛУЧЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ ПРИ ПОКУПКЕ ИМУЩЕСТВА У НЕПОЛНОМОЧНОГО ОТЧУЖДАТЕЛЯ

В этой работе проведено исследование сущности и содержания материального права на владение чужим имуществом в течение приобретательной давности. Проведен сравнительный анализ украинского и зарубежного законодательства в данной сфере правового регулирования. Изучена структура правового механизма и содержание факторов, определяющих производительность данного института. Определены различия в правовом регулировании приобретения собственности по давности владения и получении права собственности в результате покупки имущества у неполномочного отчуждателя. Предоставлены предложения по корректировке доктринальных и законодательных подходов в комментируемой сфере.

Ключевые слова: приобретательная давность, добросовестность завладения имуществом.

Guyvan P.D. ACQUISITION OF OWNERSHIP RIGHTS BY ACQUISITIVE PRESCRIPTION AND ITS DIFFERENCE FROM THE ACQUISITION OF PROPERTY WHEN BUYING PROPERTY FROM AN UNAUTHORIZED ALIENATOR

In this work, the essence and content of the material right to own another's property within the period of acquisitive prescription has been investigated. The grounds and the procedure for acquiring property on another's property as a result of its long, open and continuous use as a bona fide purchaser, as well as by a person who did not return property after the end of the contractual use period, have been analyzed. A comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation in this area of legal regulation is carried out. In the current version of Ukrainian civil law, this institution is somewhat different in content from legal constructions that ensured the achievement of the same result in other states. In this respect, using the experience of individual countries, it was proposed at the legislative level to consider in detail the issue of introducing a mechanism for acquiring property into ownership after the possession of possession for unfair purchasers, by establishing for them an elongated period of acquisitive prescription. The question of the possibility to become owner of ownerless property in case of its long retention is investigated. For this, a comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation was carried out. Appropriate recommendations have been made to achieve the effectiveness and effectiveness of legal norms in this field.

The structure of the legal mechanism and the content of the factors determining the productivity of this institution are studied. In particular, much attention is paid to the legal essence of such a factor as good faith - bona fides, which is one of the important conditions for the long-time possession of another's property. Criticized scientific concept, according to which the non-titular occupant during the whole period should be in a state of ignorance of the rights of another person, who owns the property, violated by his ownership. With such an approach, if a person who has property for a certain period of time, from some moment knows, to whom it belongs and the ownership of this property has not ceased, then he becomes unfair and can not acquire the right by prescription of possession. and, according to this logic, from this moment the flow of acquisitive prescription ceases. In fact, the situation where the owner during the entire purchasing period did not know about the existence of the owner of the property is unlikely and not viable. The owner, say, of someone else's immovable property can not remain in good faith throughout the entire purchasing period. After all, the right of ownership by acquisitive prescription for immovable property is acquired by a court decision at the owner's request. Therefore, the decisive importance is attached not to bona fide possession, but to the bona fide occupation of things.

Proposals have been made to correct doctrinal and legislative approaches in the commented field.

Key words: acquisitive prescription, conscientiousness of possession of property.